

Religijność a emancypacja w drugiej połowie XIX wieku

U źródła koncepcji tematycznej przedstawionego numeru leży przekonanie, że jednym z czynników, który uwarunkował specyfikę polskich wariantów modernizacji, jest religijność – uformowana zarówno pod wpływem tradycyjnych systemów wyznaniowych, jak i indywidualnych poszukiwań w dziedzinie duchowości. Powracamy więc do piśmiennictwa drugiej połowy XIX wieku w poszukiwaniu tekstowych śladów ówczesnej religijności z przeświadczeniem, że wypracowane w tamtym czasie narracje odegrały istotną rolę w kształtowaniu się polskiego społeczeństwa nowoczesnego. Szczególnym zainteresowaniem objęliśmy relacje, jakie zachodziły między zjawiskami o charakterze religijnym a procesami emancypacyjnymi. Te ostatnie rozumiemy niezwykle szeroko. Interesują nas nie tylko konkretne procesy upodmiotawiania i wyzwalań grup podporządkowanych (m.in. kobiet i klasy ludowej), ale też równościowe i demokratyczne projekty intelektualne, które wpływały (lub potencjalnie mogły wpłynąć) na tę społeczną zmianę. Pomieszczone w numerze artykuły udowadniają, że ówczesna religijność oddziaływała na dziewiętnastowieczne narracje o zdobywaniu głosu, na opowiadanie o wyzwoleniu i opresji, rozwoju i podporządkowaniu.

Osoby piszące w tomie unikają uproszczeń, które zakładała tzw. teza sekularyzacyjna, głosząca, że wraz z postępem naukowo-technicznym religijność odgrywa coraz mniejszą rolę. W tym sensie stawiane pytania i diagnozy dowodzą, że w polskiej rzeczywistości epoka postępu i nauki automatycznie nie zaowocowała marginalizacją duchowości, prostodusznie pojętym „odczarowaniem świata”, a jedynie doprowadziła do transformacji znaczeń i wartości związanych ze sferą religii. Zaprezentowane artykuły wpisują się raczej w badania postsekularne, przyswajane i rozwijane w ostatnich latach. Nie tyle jednak zastępują jedną koncepcję historiozoficzną inną, ile komplikują nasz obraz drugiej połowy XIX stulecia. W obrębie polskiej nowoczesności religijność trudno postrzegać wyłącznie jako hamulec rozwoju. Jest to zjawisko współtworzące i warunkujące postęp i wyzwolenie, nawet jeśli czasem owo współtworzenie polegało na byciu negatywnym punktem odniesienia. Samo pojęcie emancypacji okazuje się finalnie mało precyzyjne, wymaga ciągłych dookreśleń, nie daje się sprowadzić do jednokierunkowego ruchu proklamowanego przez grupę o wyraźnym światopoglądzie, nie można go odruchowo przełożyć na konkretną perspektywę badawczą, przyporządkować do konkretnych studiów. Przyswojenie powyższych stwierdzeń

pozwała na przywrócenie tych postaci polskiej kultury, których wypowiedzi czy działania wydawać się mogły mniej zajmujące, bo uznane za przeciwne procesom modernizacyjnym.

Jednocześnie w tomie udało się wykroczyć poza rekonstrukcję indywidualnych poszukiwań sacrum, zwykle ujmowanych w stanie badań w kategoriach przeżycia lub doświadczenia religijnego. Nawet jeśli te prywatne perspektywy pisarskie niekiedy powracają, to są one sytuowane na szerokim tle procesów społeczno-politycznych i zjawisk kulturowych: od ruchu równouprawnienia kobiet i idei socjalistycznych, przez rozwój alternatywnych duchowości przełomu wieków, aż po myśl ekologiczną. Co ważne, przedstawione okołoreligijne dyskusje nad emancypacją nie są wydobywane na skutek przyjętej perspektywy badawczej, a wynikają bezpośrednio z analizowanego materiału, w którym nie brakuje głosów o charakterze filozoficznym czy metakulturowym.

Zebrane w numerze artykuły pokazują także, jak ważne dla przedstawicielek i reprezentantów piszącej inteligencji były inne niż katolicyzm perspektywy religijne. To prawda, że decyzje Watykanu w znacznej mierze napędzają kolejne debaty oraz wyznaczają intelektualne i czasowe granice omawianego okresu. Z jednej strony byłby to słynny *Sylabus błędów* Piusa IX (1865), a następnie obrady I soboru watykańskiego (1869/1870), z drugiej zaś zbiegająca się z wybuchem wielkiej wojny śmierć Piusa X (1914), kończąca pontyfikat zapamiętany jako ten, podczas którego doszło do potępienia modernizmu katolickiego. Ale panorama religijnych emancypacji w drugiej połowie XIX wieku nie byłaby pełna bez wykroczenia poza katolicyzm (głośno wybrzmiewa w tomie zwłaszcza wątek protestancki), a nawet poza chrześcijaństwo (co pokazują artykuły na różne sposoby odwołujące się do irracjonalnych ruchów parareligijnych polskiego modernizmu). Choć tak naszkicowana mapa polskiej religijności nowoczesnej z pewnością nie jest pełna (szczególnie ważne byłoby włączenie do rozważań m.in. studiów na temat judaizmu czy prawosławia), to potwierdza ona mnogość i nakładanie się na siebie różnych propozycji rozwijania duchowości, tak charakterystyczne dla ziem polskich tego okresu.

W numerze znalazły się artykuły, które stanowią pokłosie ogólnopolskiej konferencji naukowej *Dusze zmodernizowane. Religijność a emancypacja w piśmiennictwie polskim (1869–1914)*, zorganizowanej przez Zakład Literatury i Kultury Drugiej Połowy XIX Wieku (Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego) w dniach 7–8 marca 2022 roku. Jej zdalne obrady toczyły się w sytuacji wyjątkowej: dwa tygodnie po brutalnej agresji Rosji na Ukrainę, w cieniu kolejnej fali globalnej pandemii. Wydarzenia zaważyły na programie konferencji, prowadzonych dyskusjach, a w konsekwencji także na planach publikacyjnych. Tym bardziej chcielibyśmy gorąco podziękować osobom, którym udało się wygłosić swoje referaty i przygotować artykuły, ale też jesteśmy wdzięczni tym, które – pochłonięte przez sprawy istotniejsze i pilniejsze lub sytuacje od nich niezależne – wspierały nas na różnych etapach realizacji tego projektu. Jego efekt, w postaci oddawanego do rąk czytelniczek i czytelników numeru „Przeglądu Humanistycznego”, uznajemy nie tyle za pełne i syntetyczne podsumowa-

nie pewnego etapu rozważań, ile za świadectwo przeobrażeń pola badawczego wyznaczonego przez pojęcia religijności i emancypacji, a także za wezwanie do przyszłego pogłębiania refleksji w jego obszarze.

Łukasz Książyk

Damian Włodzimierz Makuch

Adrianna Karbowskiak